

KNAPÍK, Jiří a kol. *Pionýři malované děti? Pionýrská organizace ČSM a dětský kolektiv (1949 – 1968).*

Praha : NLN, 2022, 544 s. ISBN 978-80-7422-837-7.

Monografia sa zaoberá vývojom detskej organizácie v Československu v prvých dvoch decéniách po komunistickom prevrate z roku 1948. Predmetom záujmu autorov je existencia Pionierskej organizácie Československého zväzu mládeže od jej vzniku po zlúčení dovtedajších organizácií v zakladateľskom období ľudovej demokracie až po zmeny v jej štruktúre počas obrodného roka 1968. Monografia sa po úvode člení na desať kapitol. V úvode Jiří Knapík ako vedúci autorského kolektívu približuje stav doterajšieho historického výskumu o detských kolektívoch v období „budovania svetlejších zajtrajškov“ našej vlasti. Zároveň sú čitateľovi prezentované aj zdroje, z ktorých autorský kolektív pri spracovaní publikácie čerpal.

Prvá kapitola *Počiatky českého pionierskeho hnutia v roku 1948* rozoberá zrod pionierskeho hnutia v povojnovom Československu budovaného podľa sovietskeho vzoru významného aj v iných oblastiach spoločenského, hospodárskeho či kultúrneho života. Obdobne pionierske organizácie vznikali i v ďalších krajinách východného bloku ako napr. Zväz pionierov Juhoslávie („Titovi pionieri“) v roku 1942, bulharská Dimitrovská pionierska organizácia Septemvrije v roku 1944, Pionieri Rumunska v roku 1945, Zväz maďarských pionierov v roku 1946 alebo Pionierska organizácia Ernsta Thälmana zo sovietskej okupačnej zóny Nemecka v roku 1948. Dokonca aj v podmienkach kapitalistického štátneho zriadenia krajiny tisícich jazier bol v roku 1945 založený Demokratický zväz fínskych pionierov. Organizácie detí z krajín budujúcich ľudovodemokratický režim sa v záujme integrácie združili do Svetovej federácie demokratickej mládeže. Keďže v ČSR prevzali komunisti moc ako v poslednom štáte východnej Európy, aj detské a mládežnícke hnutia tu ešte nemali masový charakter príznačný pre ďalšie ľudové demokracie. Na základe rozhodnutia Ústrednej komisie mládeže ÚV KSČ, na čele ktorej stál Zdeněk Hejzlar, vznikali v roku 1948 pionierske oddiely Junák (POJ). Práve predfebruárová detská organizácia Junák bola vedúcou organizačného oddelenia ÚV KSČ Mariou Švermovou označená za „imperialistickú organizáciu, ktorú je treba rozbiť“.

Druhá a najrozsiahlejšia kapitola knihy *Vývoj pionierskej organizácie ČSM 1949 – 1968* je rozčlenená na štyri podkapitoly. V úvodnej podkapitole *Zakladateľské roky a ich ťaživé dedičstvo (1949 – 1952)* sa možno oboznámiť s postupnou kreáciou „pokusných pionierskych oddielov“ v budovateľskej etape ľudovodemokratického režimu na našom území. Vo vzťahu k predfebruárovej organizácii Junák platila predstava, že „junácky výchovný systém založený na baden-powellovskom skautingu vychováva z detí koloniálni vojáky“. Dňa 23. apríla 1949 sa v Prahe uskutočnil Zjazd jednoty mládeže ČSR, pričom zlúčením dovtedajších mládežníckych organizácií vznikol celoštátny Československý sväz mládeže (ČSM). Súčasťou ČSM sa stalo aj 34 000 bývalých členov miestnych oddielov

Junáka, ktorý zanikol k 1. januáru 1951, a následne aj 170 000 žiakov sokolských družín. Vedúcimi pionierskych oddielov Junáka boli najčastejšie politicky uvedomelí zväzáci, viacerí učitelia v školách zase pôsobili medzi pioniermi ako dôverníci POJ. Vo vzťahu k budúcej členskej základni sa názory vyvíjali od výberovosti až po masovosť, v čase 1. zjazdu ČSM v júni 1950 už v Československu bolo 146 479 pionierov v 2 200 pionierskych skupinách. Pionierske oddiely Junáka boli oficiálne premenované na Pioniersku organizáciu Československého sväzu mládeže (PO ČSM). Dovtedajší vrcholný orgán (Ústrednú radu Junáka na čele s Karolom Hanušom) nahradila v roku 1950 Ústredná pionierska rada s predsedkyňou Růženou Vančurovou a Pionierske oddelenie Ústredného výboru ČSM na čele s Oldřichom Linkom. O rok neskôr už bolo v rámci PO ČSM organizovaných 347 000 československých detí v 6 207 pionierskych skupinách, čo predstavovalo 35 % spomedzi 9- až 15-ročných školákov. Ústredná pionierska rada sa zmenila na Pioniersku radu ÚV ČSM a jej najvyšším predstaviteľom sa stal Stanislav Pošusta. V roku 1952 už bola organizovanosť detí v PO ČSM 49 %, čo predstavovalo 496 000 pionierov. Formy detských aktivít v rámci pionierskych kolektívov sa často nekriticky preberali zo Sovietskeho zväzu, známe boli aj tzv. linejky, teda nástupy pionierov s podávaním hlásení. Okrem klubovní na školách sa vytvárali aj prvé domy pionierov a mládeže, v roku 1953 ich už bolo 27 na vrchole s Ústredným domom pionierov a mládeže J. Fučíka v Prahe.

Poststalinskú epochu mapuje podkapitola *Rozporuplný „nový kurz“ pionierskeho hnutia (1953 – 1956)*, v čase 2. zjazdu ČSM vo februári 1955 už nadpolovičná väčšina českých a slovenských detí (54 %) patrila k 600 000 pionierom. Do masovej organizácie vstupovali aj deti z osobitných škôl, detských domovov, vojenských škôl Jána Žižku (VŠJŽ) a vznikali aj „dedinské pionierske kolektívy“. Kreovali sa prvé pionierske tábory, výrobné podniky sa zaväzovali pomáhať pionierom v patronátnych zmluvách. Aktivity sa prejavovali participáciou na akciách typu *Milión stromov republiky* či *Bager pre Kóreu*. Enormný nárast organizovania detí v PO ČSM (64 % detskej populácie, t. j. 760 000 pionierov v roku 1956) bol aj predmetom kritiky: „Vylíhlo se nám v procentech pionýrů jako jepic, třebaže mezi nimi byli lenoši a lajdáci s trojkami z chování, s pětkami na vysvědčení.“

Ďalšia podkapitola *Nové horizonty ... a čo je za nimi? (1957 – 1965)* z čias „oteplenia“ v Československu sa zaoberá najskôr 3. zjazdom ČSM v decembri 1958, ktorý pre deti od šesť do deväť rokov zaviedol kategóriu iskier. O rok neskôr sa transformovala Ústredná komisia pre prácu s deťmi pri ÚV ČSM na Ústrednú pioniersku radu, zaviedli sa pionierske šatky a preukazy, slávnostný kolorit tvorili trubači a bubeníci. V roku 1962 bolo v ČSSR už 1 376 000 pionierov, ktorým pomáhalo 65 000 vedúcich. V apríli 1963, kedy bolo na Slovensku organizovaných 460 000 pionierov, sa uskutočnil 4. zjazd ČSM. K zatraktívneniu voľnočasových aktivít prispievalo vydávanie *Pionierskych novin*, časopisov *Ohníček* či *ABC mladých technikov a prírodovedcov*, pôsobenie oddielov mladých strážcov hraníc, zapájanie sa do programov Plameňov a Ciest, propagácie timurovského hnutia a účasti v Akciách Z.

Posledná podkapitola *Priškrtená reforma a pioniersky Fénix (1966 – 1968)* je už zasadená do obdobia predjaria a obrodného procesu v Československu. V roku 1966

evidovala PO ČSM na čele s predsedom jej Ústrednej rady Rudolfom Belanom v ČSSR až 1 200 000 pionierov a 500 000 iskier, klesal však počet vedúcich pionierskych oddielov. Práve v tomto období odmäku sa konal v júni 1967 posledný 5. zjazd ČSM, kde bol zamietnutý návrh na pripustenie členstva dospelých v Československom zväze mládeže a akceptovaný bol až počas Pražskej jari. V obrodnom roku (v apríli 1968) zmenila PO ČSM názov na Československý Pionier, predsedom Ústrednej rady sa stal Jiří Pelikán. Demokratizačný proces umožnil atomizáciu pôvodne jednotnej detskej organizácie v ČSSR, kde vznikali nové kolektívy a od marca 1968 obnovil svoje pôsobenie aj v predfebruárový Junák, ústredie skautskej výchovy v SČM. V období začínajúcej normalizácie bol Československý Pionier v roku 1970 nahradený Pionierskou organizáciou Socialistického zväzu mládeže (PO SZM), po zániku ktorej v januári 1990 bol Pionier obnovený.

Kapitola *Iskry v Pionierskej organizácii ČSM 1958 – 1967* zachytáva kolektívy mladších detí podobných okružiam zo Sovietskeho zväzu. Už od roku 1949 tak vznikali v Československu pokusné oddiely iskier, venovaný im bol časopis *Mateřidouška*. Počet iskier v krajine stúpol z 378 000 v roku 1959 až na takmer 536 000 v roku 1964. Obdobne sa zvyšovala aj percentuálna zastupiteľnosť iskier medzi 6- až 9-ročnou „predpionierskou“ populáciou, v roku 1963 predstavovala až 86,6%. V skúmanom období najviac iskier na Slovensku bolo v roku 1966 – až 270 000.

Osobitná kapitola *Pionier v hierarchických sieťach* približuje začlenenie detí do pionierskych kolektívov so systematizáciou ich ďalšieho pôsobenia v rámci štruktúr PO ČSM. K základným jednotkám patrili pionierske družiny, ktoré sa spájali do pionierskych oddielov a tie zase v rámci škôl do pionierskych skupín. Medzi pioniermi zastávané funkcie patrili nástenkári, kronikári, redaktori, zástavníci či rôzni referenti. V texte sa možno oboznámiť aj s trestami udeľovanými pionierom, ako napr. trvalým odňatím pionierskej šatky.

Nerozsiahla kapitola *Pionier a rodina* sa zaoberá vzťahom členov detských kolektívov k ich rodičom, starým rodičom a súrodencom vrátane prenosu pionierskej výchovy a jej zásad do domácností. Pionieri mali byť aj medzi svojimi najbližšími príbuznými šíriteľmi komunistických myšlienok a budovateľských hesiel. Okrem prenášania dobovej propagandy do domáceho prostredia sa mali žiaci s najlepším prospechom uchádzať o profesiu baníkov, hutníkov či traktoristov.

Nasledujúca kapitola *Socialistický detský kolektív ako ideová konštrukcia* opisuje dobové vnímanie zapájania sa detí do pionierskeho hnutia očami ich pedagógov. Ako metodické pracovisko bol v roku 1953 zriadený pri Ústrednom sekretariáte ČSM Kabinet pionierskej práce a v roku 1958 pri Ústrednej rade PO ČSM aj Sekcia detského aktívu. V rámci združovania pionierov tendencia školských kolektívov prevládla nad preferovaním miestnych kolektívov organizovaných podľa bydliska detí. Napriek existencii pionierskych družín ako najnižších foriem účasti v PO ČSM nemali byť deti na školách klasifikované na „družinové“ a „nedružinové“. V rámci starostlivosti o mimoškolskú výchovu detí postupne vznikali kluby pionierov a žiakov, premenované vzápätí na „školské kluby“ v zmysle smernice ministerstva školstva a kultúry č. 59/1965. V roku 1966 však

v ČSSR pôsobilo len 287 školských klubov, z toho na Slovensku 43. Organizovaných v týchto kluboch bolo iba 10 729 československých žiakov, čo predstavovalo 1 % detí navštevujúcich druhý stupeň ZDS. Podľa vzoru Nemeckej demokratickej republiky z roku 1957 a Sovietskeho zväzu z roku 1958 vznikali aj v Bulharsku a v Československu od roku 1960 tzv. školy s celodennou starostlivosťou. V ČSSR existovalo v spomenutom roku 1960 dokonca asi 170 pionierskych poľnohospodárskych družstiev, na Slovensku sa uvažovalo aj o vytvorení „pionierskych tovární“ napr. v okrese Dunajská Streda. V Prešovskom kraji sa v rámci pionierskych poľnohospodárskych družstiev paradoxne pestoval tabak a konope! Naopak sa nepristúpilo v rámci úvah o organizácii detskej samosprávy k zriadeniu pionierskej republiky. V Hlavnej redakcii pre deti a mládež Československého rozhlasu naproti tomu existoval Dismanov rozhlasový dramatický súbor detí, pionierov a zväzákov (DRDS). V roku 1953 bol otvorený v Seči pri Chrudime Československý pioniersky tábor (ČPT) s celoročnou prevádzkou ako vzorové pionierske stredisko zriadené podľa vzorov sovietskeho Arteku a východonemeckej Pionierskej republiky W. Piecka.

Špecifickou kategóriou detí sa zaoberá kapitola *Priekopníci kolektívnej výchovy? Pionierska organizácia v detských domovoch*. Po roku 1948 bolo v detských domovoch Československa umiestnených asi 20 000 detí, celkovo v nich vyrastalo v epoche socializmu u nás asi 1 % maloletých detí. Po zrušení ministerstva sociálnej starostlivosti v roku 1951 patrili detské domovy, predstavujúce v štáte jedinú výchovu detí mimo rodín, pod ministerstvo školstva. Ani po reorganizácii domovov však nebol vplyv Pionierskej organizácie ČSM na politickú výchovu a vzdelávanie detí v nich umiestnených výrazný.

Pútavo je v monografii spracovaná kapitola *Pionierske hnutie a detská literatúra*. Už v roku 1949 vzniklo Štátne nakladateľstvo detskej knihy (SNDK), pričom o rok neskôr na Slovensku začalo pôsobiť vydavateľstvo Mladé letá (v období 1953 – 1957 existujúce pod názvom Slovenské nakladateľstvo kníh pre deti a mládež). V päťdesiatych rokoch bola aj v časopisoch a knihách venovaných deťom značná záťaž ideologického balastu, napr. v rozprávke o Ferdovi Mravcovi bojovali proti pásavke zemiakovej ako americkému chrobákovi práve mravce, ktoré v tom čase plnili päťročný plán. V Prahe sa v októbri 1955 uskutočnila celoštátna konferencia o literatúre pre deti a mládež, o množstve novín, časopisov a kníh venovaných detskému kolektívu sa možno z prezentovaného textu dozvedieť podrobnejšie.

Predposledná kapitola *Pionier vo verejnom priestore* približuje vnímanie členov PO ČSM v mestách a na dedinách, spomenuté je aj neprevzatie nosenia školských uniforiem, typického pre Sovietsky zväz, Československom. Prezentovanie sa pionierov na verejnosti sa najmä v päťdesiatych rokoch XX. storočia nieslo v duchu dobovej ideológie, skandovalo sa aj heslo: „Hľadal Truman spojence, našel mouchy, mravence!“ Masový charakter malo v roku 1950 podpisovanie Štokholmskej výzvy za podporu mieru a za odzbrojenie zo strany pionierov. Z oblasti umenia zaujme publikovaná monumentálna maľba *Vďakvyzďanie českého a slovenského ľudu generalissimovi Stalinovi*, ktorému na obraze ponúka šatku práve pionier.

Vlastný text monografie uzatvára kapitola *Pionier pred kamerou. Od československého pioniera k lastovičke*. Fenomén filmového priemyslu zasiahol aj detské kolektívy, premietaný bol pioniersky filmový žurnál *Československý pionýr*. K jeho obsahu možno uviesť jeden diel z roku 1955 o Spojených štátoch amerických nazvaný *Země dolarů, pruhů a hvězd*. Československým pionierom bola pritom vzorom aj v oblasti kultúry a umenia Všeľvázová pionierska organizácia V. I. Lenina zo ZSSR.

Publikáciu uzatvára záver, poznámky, pramene a literatúra i menný a vecný register. Práve rozsiahly poznámkový aparát pozostávajúci až z 1 594 odkazov a značné množstvo použitej literatúry vrátane archívnych prameňov, spomienok dobových účastníkov, pamätí, denníkov, memoárov, tlačí i audiovizuálnych zdrojov svedčí o dlhodobom a poctivom záujme autorov o skúmanú problematiku. Autorom slúži ku cti, že vyše tridsať rokov po nežnej revolúcii podrobne spracovali tému pionierskeho hnutia v Československu, ktorá doteraz bola mimo záujmu profesionálnych a amatérskych historikov. Pre obrovské penzum informácií (i doteraz nepublikovaných) poskytuje predkladaná monografia významný zdroj pre štúdium našich národných dejín z obdobia komunistickej totality.

Rudolf Manik